

”כלפנים, כן היום”: הנרייטה סאלד – מנהיגה אנושית, יהודית וציונית

הקדמה: הנרייטה סאלד (1860-1945), מחנכת, אשת רוח ומעשה. הייתה מהמנהיגות הגדולות של התנועה הציונית ושל החיים האזרחיים ביישוב המתפתח בארץ ישראל. סאלד הניחה את התשתית להקמת מערכת הבריאות, החינוך והרווחה למדינה שבדרך והביאה לכל משימה שלה שילוב ייחודי של ערכים יהודיים אמריקאיים וליברליים, חזון ציוני חברתי ואזרחי ויכולת ארגון יוצאת מהכלל. משימתה האחרונה הייתה הנהגת עליית הנוער שהצילה אלפי צעירים וצעירות בשואה ואחריה.

הנרייטה סאלד בביקור בקיבוץ גן שמואל בסוף שנות ה-30

1. כשהייתה נערה, התוודעה סאלד לנושא שחרור העבדים ולזכויות האדם

היא קראה את הספר "אוהל הדוד תום" והזדהתה עם העבד תום וגורלו המר, והערצתה ללינקולן גברה. כשבגרה העתיקה אל מחברתה את מילות השיר זה העפר היה פעם האיש של וולט ויטמן:

זה העפר היה פעם האיש –

עדין, פשוט, ישר ותקיף – אשר בידו הזהירה,

מול הפשע הנאלח בדברי הימים מכל שידעה ארץ או תקופה

הינצל ניצלה ברית המדינות האלה.

2. השקפתה של סאלד בנושא החינוך

"האם אנו מודעים לכך שהעברת מידע היא החלק החשוב פחות במלאכת ההוראה? האם אנו ערים למטרה העיקרית לפתח חשיבה מקורית בקרב התלמידים? לאתגר אותם בניחוץ ביקורתי ובעיקר לחנך אותם? בכל לימוד עלינו להציג את האורגניזם והצמיחה שהם דופק החיים, פרח הבוקע מניצן, התפתחות הפרפר, להתחיל בתופעות מוכרות לילדים כמו הגשם והטל. עלינו לעשות לנו לחוק לעולם לא לדלג מעבר לאופק ההתנסות המעשית של הילדים".

3. "ערבות הדדית" הלכה למעשה – סאלד וקליטת המהגרים היהודים מרוסיה בארצות הברית

אז הם באו, וזרותם משכה אליהם תשומת לב, הגברים שפופים קמעא, לבושים בבגדים כהים ארוכים, עם זקנים ארוכים לא מטופחים, ונשותיהם עטופות בסודרים גדולים וראשיהן מכוסים בצעיפים או בפאות נוכריות שנראו מזרות. בתוקף תפקידו, רב בית כנסת בבולטימור, ירד אביה הרב בנימין סאלד לנמל כדי לפגוש כל אוניית פליטים חדשה. הנרייטה התלוותה אליו. הם הזמינו את הפליטים לבייתם והתוודעו לסיפוריהם, והם זעזעו את הנרייטה משום שלא הכירה בקשיים של היהודים שחיו מעבר לים בעוד היא חיה בקהילה שלווה. כהרגלה, היא תרגמה את הטלטלה הרגשית שחוותה לפעולה. ב-1891 הקימה בשכונתה בית ספר ערב לפליטים מרוסיה כדי שילמדו את השפה האנגלית ויכירו את התרבות האמריקאית. באוקטובר של אותה שנה כתבה לרייצל אחותה שכבר עזבה את הבית: כ-203 תלמידים נרשמו לבית הספר שפתחנו. נאלץ להשיב פני רבים ריקם, משום שלא ציפינו להיענות רבה כל כך. לו היה יותר כסף, היינו שוכרים שני חדרים נוספים בשכונה [...] אולם את מכירה את צרות המוחין והקמצנות של חברינו [...].

4. מסע לארץ ישראל (1909) – ציונות ושליחות

בביקורה בארץ הזדעזעה מהתנאים הקשים, מהעוני ומהזוהמה ששררו בארץ. וכך כתבה לידידתה:

ראיתי הרבה דברים מעציבים בארץ ישראל, בעיקר בערים [...] כאשר הגעתי לארץ ישראל ונסעתי מהרי הצפון דרומה בעגלה, ניתנה לי הזדמנות להריח את ריח האדמה, לחכך כתפיים עם האנשים. בדרך זו נפקחו עיניי והותירו אותי מאוזנת. התוצאה היא שאני עדיין ציונית, יתר על כן אני משוכנעת יותר מאשר אי-פעם שאם לא ציונות, אזי הכחדה של היהודים.

רבים מידידי הזהירו אותי שביקור בארץ ישראל יביא קץ לציונות שלי. נבואה זו לא התגשמה, להפך, אני משוכנעת עתה יותר מתמיד שהגאולה שלנו טמונה בדרך הזו. הדבר היחיד שאני מסכימה איתו שעכשיו אני רואה בציונות אידיאל שקשה הרבה יותר להגשימו מאשר הערכתי לפני כן, גם בעטיים של היהודים עצמם וגם בגלל התנאים בעולם האוריינטלי.

הביקור הניע אותה להקים את ארגון "הדסה".

5. פעילותה בתחום הבריאות

הקמת ארגון "הדסה": המשימה של ארגון הנשים הייתה מורכבת: לפעול בשתי חזיתות בעת ובעונה אחת – בציבור היהודי בארצות הברית ובארץ ישראל. נקבעו שני יעדים: פעילות בתחומי הבריאות והכשרת אחיות בארץ ישראל; והטמעת ערכי הציונות בארצות הברית. היא האמינה שהפעילות בתחום הבריאות היא הדחופה והחיונית ביותר לרווחת היישוב ותנאי הכרחי להמשך התפתחותו ושהמפעל של הקמת מערך רפואי בארץ ישראל ידבר לליבן של הנשים באמריקה, והן יאמצו אותו משום שהצבת מטרה מוחשית תניע אותן להתאמץ ולממשה.

6. מצוקתם של ילדים יהודים בגרמניה

ילדיי היהודים נאלצו להטות אוזן כאשר כינו המורים את כל היהודים 'פושעים וכוח משחית בכל ארצות מגוריהם'. בנוטיי אולצו להתמיד בשיבתן ולהקשיב לדברי השטנה של המורים והוכרחו לחוש ולהתנסות כיצד שאר הילדים נעצו בהם את עיניהם וראו בהם דוגמא לגזע בזוי. (מרתה אפל)

חיים ויצמן העריך את תוכנית עליית הנוער ואמר:

[...] אין להתעלם מגורל הילדים היהודים שכבר כעת אין להם בית ספר, כי אפילו לפתוח בשבילם בתי ספר פרטיים אין מניחים. והנה הם גדלים כבר מעתה מדוכאים ורצוצים בנשמתם הקטנה. ואחריהם הילדים בגיל 15 שנה, שעולמם ריק לפנייהם ואין להם שום תקווה בחיים.

מאוחר יותר הוסיף:

ארץ ישראל היא הארץ היחידה המוכשרת לקלוט חלק ניכר מהפליטים [...] אחד מתפקידנו העיקריים רואים אנו בהוצאת ילדי היהודים, במספר גדול ככל האפשר, מגרמניה ובהעלאתם לארץ ישראל. אנו נכניס אותם בשיטת החינוך העברי הכללי בארץ, ונוסף על כך נקיים עבורם מרכזי הכשרה לחקלאות למלאכה ולעבודות בית.

7. קבלת המשימה

ארגון עליית הנוער העלה לארץ 15,000 נערים מ-1933 עד סוף המלחמה ב-1945.

כאשר הוצע לסאלד לעמוד בראש מפעל עליית הנוער, היא סירבה. בשנת 1933, והיא בת 73, חשבה לפרוש מהחיים הציבוריים. אבל רופין הציע לה לנסוע לגרמניה להתרשם מהמציאות שם ולעמוד מקרוב על טיבה של ההצעה. בנסיעותיה בברלין ובהליכתה ברחובות העיר הרגישה סאלד את האווירה המתוחה. ב-10 בנובמבר 1933 האזינה לדבריו הרועמים של היטלר ברדיו ברלין, והם הותירו בה רושם קשה. היא נפגשה לשיחה גם עם הורים, והם תינו לפנייה את מר גורלם ואת חרדתם לגורל ילדיהם. הפגישה עם ההורים נגעה לליבה והייתה אחד המניעים להסכמתה לקבל עליה את המשימה לעמוד בראש עליית הנוער.

8. הגבלות הבריטים על העלייה

גיל הנערים העולים: לעליית הנוער התקבלו בנים ובנות בני 15-17. מארגני עליית הנוער בגרמניה ידעו שהבריטים הגבילו את גיל העולים וניסו לעקוף אותה בלחצם של ההורים ולצרף לקבוצה גם מבוגרים יותר. הם מיקדו את מאמציהם בהוצאת הנערים, ועיקר דאגתם הייתה לחלצם ממצוקה. הם לא הקפידו על מילוי הפרטים בשאלונים שדרשו הבריטים. סאלד התרעמה על ניסיונות אלה מאחר שהיעדר פרטים או חוסר דיוק גרמו לפסילת אישור עלייה ולאובדן סרטיפיקטים יקרים מפז, נוסף על עוגמת הנפש של הנערים.

בד בבד פעלה סאלד ללא לאות מול הבריטים לשנות את המגבלות אך ללא הצלחה.

...והגענו לחיפה. באים אליי מדריכים ואומרים לי: שמע, האנגלים לא נותנים לך להיכנס. מה פתאום לי לא נותנים להיכנס? מה אני עשיתי? הם אמרו לי – אתה לא בן 15. היה חוק של האנגלים שרק מגיל 15 הם נותנים להיכנס לעליית הנוער. אחר כך הייתה התערבות אישית של הנרייטה סאלד ונתנו לי להיכנס. (יואל לביא, איר"ש)

9. אתגרי הקליטה

סאלד לא הסתפקה בהעלאת הנערים וראתה בה את תחילתה של עבודה אחראית ומורכבת. מבוא הנערים לארץ היא ראתה בעצמה ממלאת מקום ההורים וקיבלה עליה את האחריות לכל נער ונערה – תנאי חייהם (המגורים, המזון והתברואה) מצבם הנפשי וחינוכם – בלא פשרות. להיפרד מאמא היה לי מאוד קשה. רק אחר כך זה התבטא, כשבאתי למשפחה הייתי הרבה בוכה. הייתי בוכה בייחוד בלילות, אבל הוא היה איש כל כך נחמד, הוא היה בא לחנם אותי והרגשתי מוגנת. חוץ מזה, אומרים תמיד: צרת רבים חצי נחמה. נפגשתי עם נוער צעיר, וכולנו היינו באותו מצב [...] מישהו התלונן על המשפחה, שלא נקלט טוב, והנרייטה סאלד באה אישית. (חנה באומן, איר"ש)

10. יחס אישי

היא קיבלה מאות מכתבים והקפידה לענות לכל אחד מהם. וכך כתבה באחד מהם: [...] גם אני חושבת על ילדים, אבל לא על ילד אחד; אני עוסקת בחמשת אלפים, בעשרת אלפים, ועוד כמה אלפי – מתבגרים ליתר תוקף [...] חמשת אלפים אלה הם נטל עצום, בפרט שאינך יכול לעטוף אותם בשמיכה שיהיה להם חם ונעים, כי האימפריה הבריטית הגדולה מסרבת לתת להם סרטיפיקטים, וזה מצב מזעזע.

הנרייטה סאלד עם צעירים בכפר הנוער החקלאי מגדיאל, 1941

הקטע המרכזי מובא אצל: אסתר זיו ענבר, לעולם תהיה עצמך: סיפורה של הנרייטה סאלד, ירושלים ותל אביב 1996. מקורות 1-5 מבוססים על: דבורה הכהן, מנהיגה ללא גבולות: הנרייטה סאלד – ביוגרפיה, תל אביב 2019, עמ' 35, 45, 71, 180-181, 204. מקורות 6-9 מבוססים על: דבורה הכהן, ילדי הזמן: עליית הנוער 1933-1948, ירושלים 2011, עמ' 37-38, 45-48, 61-64, 84. מקור 10 מובא אצל: אלכסנדרה לי לוי, הנרייטה סאלד ועליית הנוער: על-פי מכתבי משפחה תרצ"ד-תש"ד, ירושלים 1987, עמ' 48

